

ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД В ОРІЄНТАЛІСТИЦІ А. КРИМСЬКОГО

У статті мова йде про характер новизни та шляхи мистецького експерименту А. Кримського. Автор доходить висновку, що перекладацька діяльність А. Кримського стимулювала поступ вітчизняної орієнталістики в європейському контексті.

Ключові слова: переклад, орієнталістика, традиція, новаторство.

Агатангел Кримський – представник епохи зламу XIX та XX ст., артистичний вимір якого характеризується новизною й експериментаторством. “Прикметною ознакою стає тут, з одного боку, усвідомлення літератури як певного національного та історичного типу художньої творчості, а отже, акцентування її зв’язку з традицією, – стверджують сучасні літературознавці, з іншого – радикальна переоцінка, вибір самої традиції, змагання різних тенденцій, зумовлених новітнім художньо-естетичним контекстом” [4, с. 9].

Складні процеси художніх пошуків періоду fin de siècle, зумовлені потребою оновлення літератури (що, власне, значно простимулювало й розвиток української орієнталістики), знайшли своє відображення у розширенні горизонтів національного письменства та, водночас, у самоусвідомленні цього процесу літературною критикою.

Особливо вагомою у цьому зв’язку є роль А. Кримського як ученого, письменника, перекладача, що переконливо підтверджує історія багатоаспектної літературознавчої рецепції його художньої та наукової спадщини (О. Бабишкін, Т. Гундорова, М. Євшан, Ю. Кочубей, Т. Мейзерська, М. Моклиця, С. Павличко, Р. Ткаченко).

Зокрема, дослідження Т. Мейзерської [10], яка, звертаючись до запропонованої Е. Саїдом методології дослідження європейського орієнталізму [11], порушує питання про осмислення специфіки його українського дискурсу, а відтак, – пропонує декілька проектів українського орієнталізму XIX ст. (культурно-історичний, геокультурний та культурно-ідентифікаційний), засвідчує значущість (поряд з І. Франком та Лесею Українкою) літературної постаті А. Кримського, яка гідно репрезентує кожен з них [10, с. 22]. При цьому, дослідниця зауважує, що орієнталізм, зокрема й імперсональний (за Е. Саїдом), для А. Кримського – професійного сходознавця – це “справжня «амальгама» наративних утворень, відкрита для нього як знавця мов безпосередньо” [10, с. 19–20].

Закономірно, що розвиваючи ідеї М. Драгоманова та І. Франка про взаємозв’язок елементів національного й інтернаціонального у світовому літературному просторі, А. Кримський займався україністикою та орієнталістикою, а своєю перекладацькою діяльністю сприяв засвоєнню українським письменством, поряд зі здобутками західно-європейських, – східних літератур, виявляючи тим самим його нові потреби та увиразнюючи особливості. Не випадково широкий діапазон наукової діяльності вченого від україністики до орієнталістики чи навпаки, Л. Грицик пояснює (що принципово важливо) взаємозумовленістю однієї сфери інтересів іншою (вивченням “чужого” з метою повнішого та глибшого осмислення “свого”), визначаючи, таким чином, саму суть його наукової концепції [2, с. 73], що, зокрема, промовисто засвідчує і внесок А. Кримського у розвиток вітчизняної компаративістики [3, с. 86–99].

Істотним компонентом наукової концепції А. Кримського постають його перекладознавчі погляди, які репрезентує вагомий науковий та перекладацький доробок письменника.

Теоретичний матеріал (численні висловлювання, рецензії, коментарі до перекладів, листи) демонструє широкий діапазон осмислення А. Кримським проблем перекладу (від питань перекладацької майстерності, адекватності відтворення оригіналу до функціонування перекладу в розвитку національної літератури).

Констатуючи нерозвинутість орієнталістики та низький рівень перекладів, зокрема російських, зі східних літератур, А. Кримський, натомість, пропонував свою масштабну перекладацьку програму. Керувався перекладач, як сам писав, наміром працювати “задля української літератури” [6, с. 153]. Він глибоко усвідомлював роль “присвоєння” (І. Франко) художньо-естетичних здобутків східних літератур у процесі збагачення та оновлення рідної (як ідейно-тематичного, так і жанрово-стильового). Промовистий вибір вже самих літературних

постатей, на творах яких насамперед зосередився А. Кримський. Це – Абдуль-ль-Ала Мааррі, Ш. Хафіз, О. Хайям, Абу Абдаллах Джафар Рудакі, Сааді, А. Фірдоусі, А. Джамі.

Перші переклади А. Кримського – “Моаллаку” Шаддад ібн Антари, вірші О. Хайяма, народні турецькі пісні, що побачили світ 1890 р., одразу заявили перекладача насамперед знавцем з трьох східних мов – арабської, фарсі та турецької.

Найбільше А. Кримський зробив у галузі перекладів з фарсі, українською мовою з’явилися твори і ранніх поетів: Абу-Селіка Горгані, Абуль-Хасана Шегіда Балхі, Абу Мансур Мухаммед ібн Ахмед Дакикі та ін., і ліричні вірші Абу Абдаллах Джафар Рудакі, а також поезії пізніших авторів.

Завдяки А. Кримському-перекладачеві українська література вперше збагатилася поетичними творами Ш. Хафіза, О. Хайяма, Абу Абдаллах Джафар Рудакі, Сааді, А. Фірдоусі, текстами з “Корану” (сури найдавнішого періоду), “1001 ночі”, “Хамаси”.

А. Кримський вважав важливою проблемою стилю в перекладі, відображення національної специфіки першотвору. З цим пов’язана його гостра критика російських перекладів зі східних мов. “То й не переклади, а переробки, де стиль – зовсім не східний, самовільних додатків сила ... власні ймення поперекручувано так, що аж кумедія” [6, с. 153], писав учений у листі до Б. Грінченка. Не залишив поза своєю увагою А. Кримський і проблему відтворення поетичної форми оригіналу, дбаючи про органічність її функціонування у новому мовному і культурному контексті. Зокрема А. Кримський як перекладач “Шах-наме” А. Фірдоусі радився з І. Франком, “чи пристало б перекладати цей твір гекзаметром” [6, с. 49]. Відомий критичний відгук І. Франка, який вважав, що “ся проба, цінна, безперечно, з філологічного і літературно-історичного боку, не має ані зерна поетичності; блискучі вірші Фірдоусі читаються в перекладі А. Кримського як холоднісінька, на рівні шматки порубана проза” [13, с. 294]. Прикметно, що сучасний дослідник творчості А. Кримського Ю. Кочубей відзначає адекватність його українського перекладу епопеї А. Фірдоусі “Шах-наме” [9, с. 432], який, до речі, з’явився на десять років раніше від першого російського перекладу цього твору перського поета, здійсненого безпосередньо з мови фарсі. Невправність деяких перекладів А. Кримського, зокрема мовні вади, літературознавець пояснює тогочасним станом літературної української мови і перекладацтва [9, с. 433].

Утім, недосконалість деяких перекладів А. Кримського пов’язана, напевно, не так із загальним станом української літературної мови (адже в кінці XIX ст. вже існували художньо довершені переклади Лесі Українки,

В. Самійленка), як із браком традиції та досвіду в галузі перекладу саме зі східних мов. Цим, очевидно, зумовлені й особливості перекладів А. Кримського, проакцентовані, зокрема, І. Крачковським у рецензії на його поетичну збірку: “до передачі форми оригіналу в більшості випадків він не прагне, іноді відходить і від точності, часто називаючи свої переклади «переспівами» східних тем” [5, с. 148]. Водночас критик звертає увагу на те, що “в кожному рядку відчувається глибоке проникнення в сутність перекладуваного зразка, яке вимагає не тільки поетичного хисту, а й близького наукового знання мови оригіналу” [5, с. 148].

А. Кримський аргументував свій вибір творів для перекладу зі східних літератур їхнім світовим значенням. “Переклади Гафіза я вважаю дуже корисними, – писав А. Кримський, – бо він є всесвітній поет” [6, с. 27], “стоїть на загальнолюдському ґрунті і не раз висловлює дуже глибокі гадки” [6, с. 27]. Однак прикметно, що митця цікавило насамперед художнє осмислення загальнолюдських ідей. А. Кримський зауважував, що йому як письменникові та перекладачеві, зокрема, Ш. Хафіз “цікавий не стільки ідеями, а своїм глибоким ліризмом” [6, с. 149].

Творчість Ш. Хафіза викликала особливий інтерес А. Кримського. Це засвідчує його ґрунтовне наукове дослідження про перського поета (“Хафіз та його пісні”), що передувало добірці перекладів його творів. Зокрема, Л. Грицик відзначає новизну в самому підході до осмислення матеріалу, яку вбачає у прагненні автора осмислити творчість Ш. Хафіза як таку, що віддзеркалювала свою епоху, при цьому підкреслюючи: “важливим було й те, як вона – мотивами, темами, образами, іншими художніми прийомами – змінила характер традиційного жанру газелі” [3, с. 98]. Дослідниця доходить висновку про те, що праця А. Кримського стала не лише певним кроком у розвитку української орієнталістики, – “її з повним правом можна вважати етапною в розвитку порівняльного літературознавства” [3, с. 99].

Погляди А. Кримського на проблему перекладу як джерела збагачення національного письменства розкриваються у наукових працях ученого, присвячених вивченню інонаціональних літератур. Проектуючи результати своїх досліджень на розвиток українського літературного процесу, А. Кримський звертав особливу увагу на періоди становлення національних літератур, наголошуючи при цьому на ролі перекладу. Зокрема, аналізуючи літературну діяльність кримськотатарських письменників [8], зокрема О. Акчокракли та І. Гаспринського, А. Кримський надавав виняткового значення їхнім перекладам творів О. Пушкіна, Ю. Лермонтова, Л. Толстого, М. Гоголя, вбачаючи у цьому

виразну тенденцію до засвоєння іонаціональних художніх здобутків молодим письменством. Водночас цікаву оригінальними формами та специфічною тематикою літературу кримських татар учений вважає джерелом збагачення й українського художнього письма. Про це свідчить антологія кримсько-татарської поезії в українських перекладах О. Акчокракли та О. Олесницького, якою вчений доповнює свою працю “Література кримських татар”. Своєрідністю “періоду пошуків, протистоянь, наслідування класики та сміливого новаторства” у вітчизняній літературі дослідники пояснюють інтерес А. Кримського і до новаторства Абу Мухаммед Нізамі, Ш. Руставелі, А. Джамі, у творчості яких вчений виявляє синтез різних культурних традицій [2, с. 101–105].

А. Кримський, диференціюючи, як й І. Франко, значення перекладу як посередника у міжлітературному спілкуванні, з одного боку, та результату впливу на національний літературний розвиток, з іншого, поглиблював теоретичне осмислення художнього перекладу в контексті проблеми входження національної літератури до світового контексту. Вчений враховував широкий діапазон цього процесу (від наслідувань, переробок, переспівів, перекладів до створення нових естетичних цінностей на рідному ґрунті), що повністю засвідчує його наукова спадщина, перекладацька практика та художня творчість. Зокрема стосовно своїх “Палестинських мелодій” автор зауважував: “Писано їх під впливом народної арабської поезії; це не переклад і взагалі не наслідування якоїсь звісної пісні, тільки ж загальний колорит їх – сіро-палестинський” [6, с. 244].

Та чи не найвиразніше А. Кримський реалізував своє розуміння іонаціонального твору як чинника ідейно-тематичного та жанрово-стильового збагачення, оновлення національного літературного процесу (а перекладу в цьому контексті – як творчого стимулу, імпульсу) у збірці поезій “Пальмове гілля”, – своєрідного синтезу оригінального та перекладного, яку тогочасна критика відразу ж пов’язала із появою нової течії в українській літературі (М. Сумцов, І. Франко).

Зокрема, у статті-рецензії на згадану збірку поетичних творів А. Кримського І. Франко, відзначаючи органічність рецепції специфіки східної поезії на рідному ґрунті (“орієнтальні тони та пейзажі і рідні нам, близькі та знайомі відгуки новочасного, європейського, ще й українського серця... Поет ніде не губиться в орієнтальній млі, ніде не маскується в орієнтального чоловіка ...” [14, с. 189–190]), основну увагу зосереджує на майстерному відтворенні поетом складного психічного стану ліричного героя, що є визначальною рисою модерної літератури (“сучасний євро-

пеєць з його поглядами, турботами та натовленими нервами видніється тут скрізь як елемент дисгармонії в тім зачарованім світі” [14, с. 189–190]).

Водночас І. Франко не сприйняв ідею об’єднання у збірці “Пальмове гілля” оригінальних та перекладних творів [14, с. 190], хоча таке об’єднання, як засвідчує автор, було далеко не випадковим. А. Кримський свідомо поєднав у циклі оригінальні та перекладні поезії західноєвропейських і східних літератур за їх внутрішньою ідейно-естетичною близькістю, прагнучи підсилити враження цілісності всієї збірки. Саме створенню нової художньо-естетичної структури підпорядковані й принципи добору творів для перекладу. Це підтверджує і сам А. Кримський: “Із тисячі Гейневих пісень захотілося мені зробити тільки таку вибірку, яка б зовсім підходила під спільний тон мого «Пальмового гілля». Через те я понаскикував собі Гейневих поезій не більше як два з половиною десятки, та й то із циклів зовсім неоднакових, зовсім різних” [7, с. 76]. Відтак, перекладні поезії, виконуючи роль своєрідного стимулу, зорієнтовані автором на те, щоб поглибити, увиразнити відтворення складного психічного стану ліричного героя, якомога тонше передати його настрій, думки і почуття.

Не випадково сучасні дослідники осмислюють “Пальмове гілля” у контексті проблеми зародження українського модернізму (Л. Грицик, С. Павличко, Б. Рубчак). Адже саме А. Кримський, стверджувала С. Павличко, “найглибше відчув, пережив і найсмисливіше втілював у літературних формах типові європейські дискурси перелому віків – дисгармонії людської душі, її діонісійства, декадентського гедонізму, екзотичних пристрастей, саме він найдалі зазірнув у темні глибини людського «я»” [12, с. 46]. Хоча автор і назвав свої поезії “екзотичними”, літературознавці трактують “орієнтальну екзотику” збірки “Пальмове гілля” швидше як декорацію, своєрідне тло, що, за задумом автора, лише підсилює її загальний тон, актуалізуючи тим самим й Франкову оцінку творчості поета.

Враховуючи поступальність входження національної літератури у світовий контекст через освоєння іонаціональних художніх здобутків (від наслідування, переробки, переспіву до створення нових естетичних цінностей на власному ґрунті), поезію “Пальмового гілля” цілком можна трактувати (послугуючись Франковим терміном) як “результат впливу”, але вже на якісно вищому рівні, як творчу трансформацію наперед світу східної поезії у специфічно національній формі.

Глибоке усвідомлення А. Кримським зв’язку національного та загальнолюдського і

дало підстави сучасним літературознавцям, розглядаючи його творчість у контексті аналогічних явищ світової літератури, насамперед “Західно-східного дивану” І.В. Гете, та інтерпретуючи її як вищу форму взаємодії літератур, для висновку: “оригінальна й перекладна поезія в творчому доробку А. Кримського становить нерозривне ціле” [1, с. 32].

Саме характер поєднання оригінальних та перекладних творів в художньо-естетичну цілісність, а власне, “переплетення” національного – інонаціонального – інтернаціонального, завдяки чому письменникові вдалося внести в українську літературу модерне світосприйняття, засвідчував новий рівень осмислення перекладу як творчого імпульсу в національній літературі.

Висновки. Таким чином, закономірно, що масштабні перекладацькі програми та пов’язана з ними новаторська творчість А. Кримського, як і П. Куліша, І. Франка та Лесі Українки, стимулюючи поступ й вітчизняної орієнталістики у європейському контексті, сприяли подальшому дослідженню перекладу як проблеми загальнолітературної, що набуває особливої актуальності сьогодні, коли переклад посилено вивчається, зокрема, в системі порівняльного літературознавства.

Список використаної літератури

1. Бабишкін О. Коли далеко стає близьким, а чуже – рідним (Поезія Агатангела Кримського) / О. Бабишкін // Агатангел Кримський. Поезії. – К., 1968.
2. Грицик Л. Орієнталістика А. Кримського в українському літературному процесі початку ХХ ст. / Л. Грицик. – К., 1992.
3. Грицик Л. Орієнталістика А. Кримського в контексті розвитку порівняльного літературознавства на зламі ХІХ – початку ХХ ст. / Л. Грицик // Українська компаративістика: концептуальні проєкції. – К., 2010.
4. Історія української літератури ХХ століття. – К., 1993. – Кн. 1.
5. Крачковський І. Восток (Ленинград). 1923. – Кн. 2.
6. Кримський А. Листи (1890 – 1917) / А. Кримський // Твори в п’яти томах. – К., 1973. – Т. 5.
7. Кримський А. Пальмове гілля: Екзотичні поезії / А. Кримський. – Київ, 1923.
8. Кримський А. Література кримських татар / А. Кримський // Студії з Криму. – К., 1930.
9. Кочубей Ю. Зв’язки української літератури з літературами Близького і Середнього Сходу / Ю. Кочубей // Українська література в загальнослов’янському і світовому контексті: в 5-ти т. – К., 1988. – Т. 3.
10. Мейзерська Т.С. Re-presence: Відлуння Сходу в українській літературі ХІХ ст. / Т.С. Мейзерська. – Одеса, 2009.
11. Саїд Е.В. Орієнталізм / Е.В. Саїд. – К., 2001.
12. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського / С. Павличко. – К., 2000.
13. Франко І. Твори в двадцяти томах / І. Франко. – К., 1956. – Т. 17.
14. Франко І. Наша поезія в 1901 році / І. Франко // Збірник творів: в 50-ти т. – К., 1982. – Т. 33.

Тетерина О.Б. Художественный перевод в ориенталистике А. Крымского

В статье идет речь о характере новизны и путях художественного эксперимента А. Крымского. Автор статьи делает вывод, что переводческая деятельность А. Крымского стимулировала развитие отечественной ориенталистики в европейском контексте.

Ключевые слова: перевод, ориенталистика, традиция, новаторство.

Teterina O. Literary Translation in the Orientalistic of A. Crymsky

The article deals with character of innovation and ways of art experiment of A. Crymsky. The author of the article comes to the conclusion, that translating activity of A. Crymsky stimulated development of Ukrainian orientalistics in the European context.

Key words: translation, orientalistics, tradition, innovation.